

IKAR

Chlapec,
ktorý nakreslil

AUSCHWITZ

Skutočný príbeh o nádeji a prežití

THOMAS GEVE

CHLAPEC, KTORÝ NAKRESLIL
AUSCHWITZ

THOMAS GEVE

v spolupráci s CHARLESOM INGLEFIELDOM

CHLAPEC, KTORÝ NAKRESLIL
AUSCHWITZ

Preložil Róbert Hrebíček

IKAR

Thomas Geve
THE BOY WHO DREW AUSCHWITZ

Originally published in the English language
as *Youth in Chains* in 1958 and *Guns & Barbed Wire* in 1987.

Revised hardback illustrated edition first published
by HarperCollins Publishers Ltd. under the title *The Boy Who Drew
Auschwitz*

Text and Drawings © Thomas Geve 2021

Maps by Lovell Johns © HarperCollins Publishers Ltd. 2021

Translation © 2024 by Róbert Hrebíček

Cover design by Paweł Panczakiewicz

Slovak edition © 2024 by IKAR, a.s.

Photographs courtesy of the author with the following exceptions:
United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of Ilona Penner

Blech (page 38); Bildarchiv Pisarek/akg-images (page 57);

© Paul Bodot / AFBDK Paris (page 321); Ardean R. Miller,

National Archives, Washington (page 334); Walter Chichersky,

National Archives, Washington (page 336); Charles W. Herr, Jr.,

National Archives, Washington (page 341).

Thomas Geve asserts the moral right to be acknowledged
as the author of this work.

ISBN 978-80-551-9734-0

Na pamiatku:

Evy-Ruth

Sallyho

Jonathana

Malého Kurta

Dlhého Kurta

Plavovlasého Gerta

Ostrého Gerta

Ella, chlapca zo Slovenska

Mendela, chlapca z Białystoku

Jindra, chlapca z Čiech

Mauricea, chlapca zo Solúna

Lea, Holanďana

Poldiho, Švajčiara

pána Pollacka, Čecha

„lekára“ z bloku 7a, Belgičana

Sigiho, izbového dozorcú v bloku 7a, Nemca

blokového dozorcú v bloku 7a, Nemca

táborového kaderníka, Nemca

OBSAH

Predslov	9
Úvod	15
Prológ - neznáma budúcnosť, Berlín 1939	19

1. ČASŤ

1 Štetín a Bytom 1929 - 1939	23
2 Berlín 1939 - 1941	36
3 Berlín 1941 - 1942	45
4 Likvidácia 1943	53

2. ČASŤ

5 Auschwitz-Birkenau	73
6 Karanténa	100
7 Murárska škola	115
8 Prežívanie	137
9 Vyčerpanosť	159
10 Zúfalstvo	180

3. ČASŤ

11 Vlúdnosť uprostred chaosu	193
12 Veterán	214
13 Nové vetry dujú	226

4. ČASŤ

14 Ústup od slobody	261
15 Groß-Rosen	275
16 Evakuácia	286
17 Tábor Buchenwald	292
18 Konečne slobodný	322
<hr/>	
Epilóg	349
Poznámka Charlesa Inglefielda	356
Životopisné poznámky	360
Poďakovanie	363
Register	366

PREDSLOV

Často sa vpravievalo, že ľudia, ktorí prežili holokaust, po druhej svetovej vojne mlčali. Pravda je, že pre mnohých z nich bolo utrpenie príliš bolestivé, aby o ňom rozprávali, a pre niektorých takým zostáva dodnes. Mnohí však hovoriť chceli. Svojim spoluväzňom, z ktorých väčšina neprežila, totiž sľúbili, že budú svedčiť a svetu dajú vedieť. Aj sa o to usilovali, no zistili, že svet nie je schopný a často ani ochotný počúvať. Ľudia, ktorí prežili holokaust, nemlčali. Umlčali ich.

Thomas Geve patril medzi tých, ktorí sa bezprostredne po holokauste pokúsili podrobne vysvetliť, čo sa stalo. Najskôr to jednoducho chcel povedať otcovi, a to prostredníctvom kresieb v albume. Otec totiž prežil druhú svetovú vojnu v Anglicku a nevedel si predstaviť, čo zažilo jeho dieťa. Potom Thomas svoje zážitky zapísal, aby ich mohli vydať. Hoci sa dočkal sklamaní, nevzdal sa. Vyše sedemdesiatpäť rokov rozprával príbeh, ktorý si čochvíľa prečítate a ktorý vás zavedie hlboko do desivého systému nacistických koncentračných táborov. Jeho obeťami boli aj deti ako on.

Thomas Geve je pozoruhodný dokumentarista. Jeho odhodlanie podrobne opísať, čo sa odohralo v nacistických pracovných a vyhladzovacích táboroch, siaha do samotného Auschwitzu, kde našiel drevné uhlie a zvyšky vriec

cementu – zaradili ho do murárskej pracovnej skupiny –, a v reálnom čase načrtoľ, čo sa tam udialo. Pôvodné skice sa nezachovali, ale spomienky na to, čo bolo na týchto útržkoch papiera, sa mu vryli do pamäti a krátko po vojne znova začal kresliť. Všimol si, že to, čo sa stalo, dokumentujú aj ďalší bývalí väzni. Chcel sa však podeliť o vlastné fakty. Hoci počas pobytu v Auschwitzu mal iba trinásť rokov, duchaprítomne venoval pozornosť detailom – kontroloval, meral, rátal a ukladal si do pamäti. Každodenný postup si zapamätal s presnosťou na hodinu, veľkosti prídeltov s presnosťou na gram. Vštepil si dokonca aj farby odznakov, ktoré nosili väzni.

Zdá sa, že Geve v útlom veku prišiel na čosi, čo si dospeli, ktorí boli od neho o mnoho rokov starší, uvedomili až oveľa neskôr – kľúčom k pochopeniu podstaty samotného zločinu sú nepatrné detaily fungovania systému koncentračných táborov. Vďaka vrodenej zvedavosti pochopil, že porušovanie zákona je také neuveriteľné, že ľudia správam o ňom naozaj nemusia uveriť alebo že jeho detaily sa jedného dňa môžu odstrániť. Pravdaže, mal pravdu: úloha tábora Auschwitz-Birkenau v centre industrializovanej genocídy schválenej štátom viedla k tomu, že v starostlivo navrhnutých priestoroch splynovali vyše milióna Židov. Bolo to – a naďalej to zostáva – bezprecedentné a zasluhuje si to našu pozornosť, no odohrali sa tam aj ďalšie hrôzy. Okolo vražedných zariadení vznikla celá mašinéria každodenného sadistického mučenia a zvrátenosti. Nacisti obeť nielen zabíjali, ale vytvorili celý systém, ktorý im spôsoboval utrpenie. Práve to Geve zdokumentoval najskôr v podobe kresieb a potom aj textu.

Postrehol som, že svedectvá sa vyznačujú nemennosťou. Fakty, ktoré vo svojich svedectvách spomínajú ľudia,

ktorí prežili holokaust, sa ani po čase nerozhádzajú do tej miery, do akej by si to človek mohol predstavovať. Vypozoroval som aj to, že čím skôr po udalostiach sa správy zdokumentujú, tým väčšia bude pravdepodobnosť, že odhalia nuansy priameho zážitku daného človeka bez vrstvy neskorších trópov a očakávaní čitateľov. Názorným príkladom je Geveho svedectvo. Prvé kresby načrtol v roku 1944 v Auschwitzu a v roku 1945 nasledoval úplný súbor vyše osemdesiatich obrázkov, z ktorých mnohé nájdete v tejto knihe. V roku 1947, keď boli jeho spomienky ešte stále živé a neskoršie úvahy ich nestihli pozmeniť, napísal sprievodný text, ktorý vyšiel v roku 1958 pod názvom *Youth in Chains (Mladosť v reťaziach)*. Prostredníctvom Geveho bezprostredného opisu sa dozvedáme blízke a osobné podrobnosti aj o charaktere ďalších väzňov vrátane priateľov, ktorých získal a stratil. Nadobúdame vedomosti o morálnej nejednoznačnosti v hierarchii väzňov a o všadeprítomnosti sexuálneho násillia medzi nimi. Obe témy sa v neskorších správach ľudí, ktorí prežili holokaust, často potláčajú. Spoznávame aj moc priateľstva a obete, ktorými si ľudia navzájom pomáhali prežiť. Hoci je známe, že niektorí väzni spolupracovali, aby si zabezpečili prežitie – platilo to najmä v ženských častiach –, ešte nikdy som nepočul svedectvo o štvorstrannej dohode o zaobstarávaní stravy, akú uzavrel Geve a jeho traja priatelia. Aspekty jeho príbehu sú pozitívne spôsobmi, ktoré pôsobia novo a poskytujú hlboký pohľad na podstatu problému.

Príchod do Auschwitzu Geve opisuje desivo a správne. „Na celé kilometre som nevidel nijaké stromy, iba prázdne polia. V diaľke sa dvíhala hmla, ktorá nesporne skrývala to, čo tam číhalo a čakalo na nás.“ Príchod do Auschwitzu na málo známej *Alte-Juden Rampe* – starom židovskom nástu-

pišti, vlečke v pustej krajine, kde stavby tábora nebolo vidieť – opisuje Geve presne. Dorazilo tam vyše šesťstotisíc Židov, no v neskorších správach sa toto miesto spomína len zriedka, pretože smerodajnou verziou príchodu do Auschwitzu sa stal obraz vlakov prichádzajúcich priamo do tábora Birkenau, ktorý obklopovali baraky a vedľa stál Josef Mengele v bielych rukaviciach. Geve to však vtedy nevedel, preto vyrozprával jedinú verziu, ktorú poznal – tú, ktorú zažil.

To, že jeho opisy pôsobia drsne a autenticky aj po sedemdesiatich piatich rokoch, je možné iba vďaka tomu, že vznikli bezprostredne po udalostiach. O skupinách ako Rómovia a politickí väzni rozpráva s odzbrojujúcou jasnosťou. Jeho opis pochodu smrti a toho, ako pomáhal tým, ktorí to potrebovali najväčšmi, pričom sám mal boľavé nohy, pokryté pluzgiermi, svedčí o tom, že zmysel pre komunitu a štedrosť si zachoval aj za najhroznejších okolností. Azda najdôležitejšie je to, že jeho opis umožňuje pochopiť mieru, do akej väzni naozaj vedeli, čo sa okolo nich robí a ako sa to deje. Zároveň potvrdzuje, že sami väzni nedokázali pochopiť rozsah toho, čo sa im odvíjalo pred očami. Na jednej kresbe Geve odhaduje, že celkový počet obetí v plynových komorách sa pohybuje v státisícoch. Nejde o to, že sa vyjadril nepresne. V čase, keď sa tam nachádzal, sa počet v záujme väzňov nerátal. Ako sa mohol dovŕtiť, že skutočný počet Židov, Rómov a ďalších ľudí je oveľa vyšší?

Charlesovi Inglefieldovi som vďačný za to, že ponechal značnú časť pôvodného svedectva. Hoci toto vydanie Geveho rozprávania obsahuje vrstvy revízií a dodatkov, ktoré vznikali takmer osemdesiat rokov, chrbtová kosť textu zostáva verná rukopisu z roku 1947, publikácii *Youth in Chains* z roku 1958 a vydaniu *Guns & Barbed Wire (Zbrane a ostnatý drôt)* z roku 1987 (na obe diela som napísal

recenziu). Svedectvo neznamená dôkazný dokument, akým je napríklad pôvodná fotografia alebo transportný zoznam, ale predstavuje samostatný typ historického dokumentu – taký, ktorý prináša ľudský príbeh. Svedectvo je rozšírením zážitkov autora videným cez ustavične sa meniacu prizmu života v priebehu času. Geveho rozprávanie je výnimočné tým, že zakaždým zostal verný pôvodnému textu a predkladal svedectvo v duchu zážitkov, ktoré zdokumentoval v tej dobe. Dodnes nás preto privádza naspäť do čias, keď svoj príbeh vyrozprával prvý raz. Práve preto je táto kniha taká jedinečná a autentická.

Chcel by som vás požiadať, aby ste pri jej čítaní venovali čas aj Geveho kresbám. Len zriedka má svedectvo podobu slov aj obrázkov, to jeho však nadobudlo obe formy. Jednoduchá, detská štylizácia nezodpovedá zložitým pravdám, o ktorých kresby vypovedajú. Predstavujem si, ako v pätnástich zúrivo kreslí na drobné kartotečné lístky, na ktorých zadnej strane sa vyníma hákový kríž. Keď sa púšťal do práce, vojna sa ešte neskončila. Už vtedy si uvedomoval, že predstavuje oči a uši sveta.

Je nimi aj naďalej.

Stephen D. Smith, PhD.

*výkonný riaditeľ Nadácie šoa Juhokalfornskej univerzity
(pozícia dotovaná Ernou Finciovou Viterbiovou
a Andrewom Jamesom Viterbim
predseda Vzdelávania o genocíde UNESCO*

ÚVOD

V novembri 1945 som prišiel do Londýna. V kufri som niesol album s kresbami, tichými svedkami dvadsiatich dvoch mesiacov života - a prežitia - v troch koncentračných táboroch. Album bol určený môjmu drahému otcovi Erichovi, ktorého som počas dlhých šiestich rokov vojny nevidel.

Rok nato ma kontaktoval nadšený mladý novinár. Oboznámil sa so mnou aj s mojimi kresbami a bol presvedčený, že je dôležité odhaliť ich svetu. Vyzval ma, aby som kresby pretavil do slov, čo som urobil. Písanie mi umožnilo obohatiť fakty a nakreslené scény o ďalšiu vrstvu vyjadrenia. Slová oživilo spomienky, zážitky, myšlienky, obavy, útechy a víťazstvá, ktoré počas drsných rokov vojny tvorili súčasť života. Zároveň som vďaka nim mohol prehovoriť o veľkom množstve rôznych ľudí, na ktorých som natrafil. Pestrosť ľudských interakcií a reakcií - od zúfalstva k nádeji, od porazenectva k statočnosti, od krutosti k láskavosti -, to všetko tam bolo a postihlo to všetkých. Azda najdôležitejšie bolo, že tieto príbehy umožnili prehovoriť aj mojim kamarátom, ktorí sa dňa oslobodenia nedožili. Môj svet bol aj ich svetom. Moje slová dali ich osobnostiam a snom, ktoré utíchli tak nespravodlivo a skoro, večný život.

V roku 1946 svet nebol pripravený vypočuť si moje rozprávanie. Hoci londýnski vydavatelia prejavili o môj príbeh rovnaký záujem ako spomínaný novinár, neoplý-

vali nadšením potrebným na jeho uverejnenie. „Chlapec nie je Picasso,“ vyhlásili. „A čitateľská obec v súčasnosti túži po veselších témach.“ Farebná tlač v povojnových rokoch navyše presahovala väčšinu vydavateľských rozpočtov v Európe.

Moje vnútorné nutkanie rozpovedať svetu, čo sa na tomto kontinente počas druhej svetovej vojny naozaj stalo, sa však nevytratilo.

O niekoľko rokov, v roku 1958, prvý raz vyšla malá, vrecková verzia môjho slovného svedectva. Želanie ochrániť si súkromie a presvedčenie, že tento príbeh nie je iba o mne, ale aj o mojich druhoch z tábora a o celej našej generácii, ma priviedli k rozhodnutiu zvoliť si pseudonym. Mojmým svedeckým menom sa stal Thomas Geve, ktorý až dodnes predstavuje súčasť mojej identity.

V priebehu rokov moje písané a kreslené svedectvo vyšlo v rozličných verziách a jazykoch, ako aj v rôznych médiách. Stal som sa aktívnym svedkom, ktorý prednášal študentom aj dospelým v celej Európe.

V lete 2019 ma kontaktoval ďalší novinár, Charles Inglefield. Svedectvo ho uchvátilo a nadobudol presvedčenie, že ho treba opätovne vydať v rozsiahlejšej a prepracovanej verzii. Záujem a oddanosť tohto mladého muža na mňa po vyše sedemdesiatich rokoch zapôsobili. Tentoraz Londýn nielenže naznačil záujem, no vydavateľstvo HarperCollins prejavilo aj nadšenie. Je nám cťou, že sa stalo naším vydavateľom.

Pred sedemdesiatimi piatimi rokmi bolo mojím cieľom len zaznamenať pravdu. Mojmým životným poslaním sa však stalo odovzdávať tieto fakty, podrobnosti a príbehy, aby im ľudia navždy verili a pamätali si ich. Drahí čitatelia, je mi veľkou cťou podeliť sa s vami o toto nové vydanie môjho

ÚVOD

písaného a kresleného svedectva. Úprimne dúfam, že nám navždy bude pripomínať naše ľudské poslanie pretvárať svet na vládnejšie miesto pre všetkých.

Pochmúrnu kapitolu našej minulosti vytvorili ľudia a práve oni môžu pripraviť radostnejšiu budúcnosť...

Thomas Geve
2020

PROLÓG - NEZNÁMA BUDÚCNOSŤ

BERLÍN 1939

Bol horúci a dusný letný deň. Na Potsdamer Platzi sa schádzali kupujúci, cestovatelia a turisti. Lahôdkarstvá vystavovali chutný luxusný tovar, úhľadne zabalený a označený. Kvetinárstva predvádzali rozkvitnuté ruže a ľudia obdivovali najnovšie električky, ktoré premávali v srdci mesta, pričom vôbec nevydávali hluk. Berlín prekypoval aktivitou a invenciou. Bolo v ňom čo obdivovať od novej stanice metra, triumfu moderného inžinierstva, až po vládne experimentálne televízne štúdio, pred ktorým sa tvorili rady.

Vo veľkej železničnej stanici, krytej sklom a oceľou, sa zdvihlo rameno semafora. Zasvietilo zelené svetlo a na západ odbafkal ďalší vlak. Odvážal jeden z posledných transportov mužov, pre ktorých pod hrozbou uväznenia v tomto novom Nemecku nebolo miesto: Židov, voľnomyšlienkarov, demokratov a socialistov. Cieľom ich cesty sa stalo Anglicko. To však už bolo preplnené. Na jeho dvere totiž klopali aj ďalší: Rakúšania, Česi, Taliani a Španieli, tí všetci tam hľadali útočisko. Medzi mužmi vo vlaku bol aj istý židovský lekár. Patril medzi niekoľkých šťastlivcov, ktorých doň vpustili.

Pred výkladom kvetinárstva čakal úhľadne oblečený deväťročný chlapec. Na svoj vek bol vysoký a vlasy, natreté brilantínou, mal starostlivo učesané. Nudil sa a čas si krátil sledovaním kvapôčok vody, ktoré stekali po vnútornej

strane okennej tabule. Napriek oroseniu rozpoznal ruže, tulipány a orchidey. Ako dobre sa o ne starali!

Z davu okoloidúcich sa oddelila mladá a atraktívna tmavovláska oblečená v najlepších šatách a zastala pred výkladom kvetinárstva. Plakala. Chlapca prudko vytrhla zo snového raja plného orosených kvetov. *Prečo musia byť ľudia nervózni a plakať? Je predsa nádherný deň*, pomyslel si.

Chlapcom som bol ja, ženou bola moja matka Berta¹ a židovským lekárom vo vlaku bol môj otec Erich².

Potsdamer Platz bol rušný, no teraz sme sa cítili sami. Vrátili sme sa k mojim starým rodičom, do svojho dočasného domova. Starý otec Julius a stará matka Hulda³ žili na Winterfeld Strasse 19, pokojnej ulici, kde bývala stredná trieda, v siedmom berlínskom obvode Schönebergu.

„Budem mať veľa práce s prípravami, aby sme mohli odcestovať za otcom,“ povzdychla si matka, „a starí rodičia majú vlastné problémy. Preto odteraz musíš byť dobrý chlapec bez toho, aby ťa niekto musel trestať.“

V ten deň som azda prvý raz rozmýšľal o tom, čo ľudia volajú budúcnosť. Zápasil som s myšlienkami a snažil sa predstaviť si, čo bude nasledovať. Všetko sa odohralo náhle, neočakávane a prirýchlo na to, aby som to mohol pochopiť.

1. ČASŤ

1. KAPITOLA

ŠTETÍN A BYTOM

1929 - 1939

Trhám najlepšie paradajky -
Štetín 1933.

Narodil som sa na jeseň v roku 1929 v Štetíne, ktorý leží na rieke Odra pri Baltskom mori v Nemecku.* Na svet tam prišla aj matka, zatiaľ čo otec pochádzal z Bytomu v Hornom Sliezsku. Vyštudoval medicínu a krátko slúžil v prvej svetovej vojne, potom po Dr. Juliusovi Goetzem prebral prax v Štetíne.

Etabloval sa ako praktický lekár s vlastnou praxou, zaľúbil sa do mojej matky Berty, lekárovej dcéry, a oženil sa s ňou.

Ako batola ma desili neznáme tváre. Mojou kratochvíľou bol plač, čo asi platí o väčšine malých detí. Strach mi naháňalo aj nočné kvílenie sirény, ktorá privolávala dobrovoľný hasičský zbor. Znelo totiž ako zavýjanie príšery, ktorá striehne v tme, aby ma pri prvej príležitosti uniesla.

* V súčasnosti toto územie patrí Poľsku.

Táto mapa znázorňuje polohu nemecko-poľskej hranice v tridsiatych rokoch 20. storočia.

Čas plynul a moje rané detstvo nadobudlo radostnejší charakter. Teta Ruth⁴, matkina sestra, ma brávala na veslárske výlety po Odre k našej záhradnej parcele. Po byt v prírode a sedenie v člne uprostred širokej rieky na mňa spravili veľký dojem. Nevyrovnala sa im ani možnosť odtrhnúť si a zjesť najlepšie paradajky. Absolvoval som aj zábavné výlety do prímorských letovísk. Zbožňoval som, že sa môžem pohybovať v okolí živočíchov a rastlín a že ma obklopuje príroda. Mojou obľúbenou činnosťou však bol lov slimákov – chytenie a zbieranie drobných slizkých ulít, ktoré sa šplhali po stenách parkov.

Moje šťastné rané detstvo –
Štetín 1933

Keď sa v roku 1933 dostal k moci Hitler, tieto pokojné a bezstarostné časy sa skončili.

Otec dovtedy pracoval ako chirurg v Štetíne, no pre diskriminačné zákony prišiel o prax a museli sme sa vrátiť do jeho rodného mesta Bytom, ležiaceho niekoľko sto kilometrov juhovýchodne od Berlína. Matkina rodina vrá-

tane tety Ruth a mojich starých rodičov sa presťahovala do Berlína. Hoci som vtedy mal iba tri roky, zdalo sa mi, že rodičia ma ustavične nechávajú v starostlivosti iných vrátane tety Army⁵ a našej gazdinej Magdy⁶.

Bytom bol banské mesto, ktoré malo asi stotisíc obyvateľov. Medzi nimi žila početná poľská komunita. Nemec-poľská hranica prechádzala cez predmestia, parky, ba

aj cez banské tunely. Po niektorých bytomských uliciach premávali nemecké aj poľské električky. Ľudia tam na nemeckom území hovorili po poľsky a na poľskom území po nemecky. Keď som sa z prechádzok po predmestiach vrátil na Krakauer Strasse 1 do veľkej štvorposchodovej budovy, kde sme bývali, nikdy som si nebol istý, ktorou z týchto dvoch krajín som práve prešiel.

Hlavné námestie pôsobilo ešte mäťúcejšie. Prostý ľud ho nazýval Bulvár, puntičkárskejší obyvatelia Námestie cisára Františka Jozefa. No teraz nová moc v Bytome rozhodla, že sa bude volať Námestie Adolfa Hitlera. Práve tam čistí a verní Nemci prisahali vernosť svojmu novému bohu.

Keby mi rodina nebola vynadala, možno by som sa k nim bol s radosťou pridal. Nový kult sa mi totiž páčil. Znamenal vlajky, ligotavé policajné kone, pestrofarebné uniformy, pochodne a hudbu. Všetko bolo navyše bezplatné a ľahko prístupné, čo znamenalo, že som nemusel otravovať otca, aby ma vzal na bábkovú hru Punch a Judy, alebo hodinu sedieť pri tetinom rádioprijímači. Za nevhodné nadšenie v súvislosti s novým dianím v meste ma však pokarhali. Radšej mi zvýšili vreckové, a aby predišli ďalšiemu zahanbeniu rodiny, dali mi pokyn, aby som dodržiaval rodinnú protinacistickú líniu, nech už to pre štvorročného chlapca znamenalo čokoľvek. A tak som poslúchal. Zatiaľ čo iné deti sa na námestí dozvedali o svojom nadradenom pôvode a osude, mojou úlohou malo byť stať sa štvancom.

Môj život rýchlo nadobudol odlúčenejší charakter. Ráno ma odprevadili do neďalekej židovskej materskej školy. Popoludnia mi vyplňala samotárska hra alebo hodiny kla-

Vychutnávam krásu prírody –
Bytom 1936.

víra pod vedením otcovej sestry Irmy, učiteľky hudby, ktorá teraz žila s nami.

Hudobný talent som mal do značnej miery zdediť po tete Irme, ale moja vzdorovitá povaha čoskoro vylúčila možnosť, že sa stanem otrokom obrovského čierneho klavíra Bechstein. Moje vlohy sa obmedzovali najmä na to, že som

zhltol voňavé jablká, ktoré slúžili ako rekvizity a mali mi pomôcť pochopiť, ako sa delia noty. Záujem o hranie na hudobnom nástroji zo mňa síce vyprchal, no moja láska k hudbe, piesňam a pamätaniu si textov práve vzbĺkla.

V roku 1936 som ako šesťročný začal navštevovať bytomskú židovskú školu. Otec kedysi takisto pocítil jej trstenicu, pivnicu, kde sa trestalo, a prísnu pruskú disciplínu. Aj on sa pomstil tým, že čarbal na školské lavice a ryl do nich.

Ešte vždy tam pôsobili otcovi učители. Hoci už prekročili dôchodkový vek, stále si nemohli dovoliť viac ako sendviče s bielym syrom, následkom čoho sa stávali predmetom všeobecného výsmechu. Keďže som si bol vedomý rodinných tradícií, usiloval som sa byť príjemným žiakom, ale nikdy som nerobil viac, než bolo absolútne nevyhnutné.

Používali sme staré učebnice aj nové, nacistické. Pamätám sa, že na Hitlerove narodeniny, teda dvadsiateho apríla, bol sviatok. V ten deň sme sa v súlade s akýmsi odsekom v nových vzdelávacích zákonoch zhromaždili, aby sme počúvali recitácie o sláve vlasti. Bystrejší učitelia však naznačili, že my sa na nej už nebudeme zúčastňovať.

Zistili sme, že nebudeme mať rovnocenné postavenie. Našou jedinou zbraňou bola hrdosť. Chceli sme súperiť s novými mládežníckymi hnutiami, ktoré vznikali v celom Nemecku. Školské výlety

sa zmenili na príležitosti predvádzať disciplinované pochodovanie, pôsobivý spev a športové zručnosti, no tieto demonštrácie nám postupne zakazovali. Čoskoro sme sa už nesmeli odplatiť ani vtedy, keď sme boli na školskom dvore

Môj prvý deň v škole - Bytom 1936.

a árijskí chlapci na nás zvonka hádzali kameň. Dopustili by sme sa trestného činu. Stali sa z nás opovrhovaní židovskí chlapci. Jediným ihriskom, ktoré pre nás zostalo bezpečné, bol park na židovskom cintoríne na Piekarska Strasse. V skutočnosti sme boli radi, že sa máme kde bez obáv hrať.

Na otcovo naliehanie som vstúpil do sionistického športového klubu Bar Kochba*. Výcvik sa uskutočňoval výluč-

* Šimon Bar Kochba bol židovský vodca, ktorý sa preslávil telesnou zdatnosťou a silou, ale predovšetkým statočnosťou. Viedol hrdinské povstanie proti Rímskej ríši (132 - 135 n. l.) a svojou osobnosťou inšpiroval mladých židovských chlapcov.

ne v interiéri, ale sebavedomie, ktoré nám dodal, nebolo také obmedzené. Naučili sme sa tam princípy sily a hrdinstva. Novonadobudnutá odvaha nás sprevádzala všade.

Spolu s priateľom som v jeden zimný večer mieril do klubu. Keď sme prechádzali popri námestí so synagógou, privítala nás sprška snehových gúľ. Nasledovali vulgárne urážky. Za stĺpmi arkády synagógy sme zazreli čierne kabáty tvoriace súčasť uniformy mládežníckej organizácie Hitlerjugend. Mali ich na sebe chlapci približne v našom veku.

V tej chvíli nad povinnosťou byť poslušnými podriadenými prevážila hrdosť a začali sme ich prenasledovať. Naši zmätení odporcovia s náhlou zúrivosťou, ktorá nás zachvátila, nepočítali. Jedného z nich som zdrapil, hodil do snehu a opakovane udieral. Keď sa rozkričal, musel som sa dať na ústup. Po jeho priateľoch nebolo ani stopy a naše malé dobrodružstvo utajila tma. Bola to moja prvá a posledná príležitosť otvorene sa revanšovať.

Čoskoro som bol na svet, v ktorom som žil, zvedavejší. My chlapci sme sa neraz vykradli do neďalekých uhoľných baní, tovární a železničných objektov. Naše mladé mysle prahli po vedomostiach.

Žiarivo biele vysoké pece, nepretržite sa otáčajúce kolesá v nadzemných častiach baní, obrovské kopy trosky, vozíky plné rudy, ktoré sa kĺzali po visutých oceľových lanách – to všetko prekypovalo aktivitou. Fascinovali ma najmä vlaky. Vrzgajúce priemyselné železničné trate a veľké čierne lokomotívy, ktoré prichádzali z diaľky, a aby si zmiernili vyčerpanosť, vypúšťali oblaky zápachajúcej pary. To všetko čakalo, aby to naše mladé mysle analyzovali,

a podnecovalo to v nás túžbu pochopiť život. Svet sme ešte len mali objaviť.

Napriek obmedzeniam, ktoré nám vnútili, sme mohli skúmať veľmi veľa vecí.

Kým sme sa túlili mestom, hnaní túžbou objavovať, členovia bytomskej Hitlerjugend nacvičovali, pochodovali a učili sa spievať na slávu svojho führera. Nie všetci sa vyznačovali duševnou silou potrebnou na tento tréning. Niektorí upadli do stavu utrpenia, lebo si uvedomili, že ich budúcnosť predurčili autoritárske pravidlá. Iní, ktorí nemali takú jemnú myseľ, sa znepokojovali nad plochými nohami, kurími okami a pľuzgiermi, čo boli oveľa realistickejšie prekážky, pre ktoré ich nemuseli zahrnúť do nadradenej rasy.

Niekoľko ráz do roka bytomské ulice ožili sprievodmi. Na Nanebovstúpenie Krista a Veľkú noc katolícki duchovní, majstri pompy a ceremónií, na zložito vyzdobených alegorických vozoch mávali kadidelnicami a pod zlatým vyšívaným baldachýnom prenášali svoju hlavnú atrakciu – biskupa. Na Sviatok nemeckej práce, Hitlerovu náhradu za Prvý máj, Bytom vyzdobili jarmoky a pódia pre kapely a všade sa vystavovali slávnostné národné kroje, ktorými sa oslavovali priemyselné a poľnohospodárske úspechy.

S radostnými zvukmi a so žiarivými farbami oslavných pouličných scén čoraz častejšie kontrastoval pochod čiernych jazdeckých čižiem za tónov striedmej vojenskej hudby. Hnedé košele* vynašli nový typ sprievodu: nočnú prehliadku s pochodňami. Na konci niektorých z nich zbili neveriacich, Židov alebo podobne utláčaných ľudí.

Rodičia mi obmedzili slobodu. Prikázali mi, aby som zostal doma. Tam som tieto „predstavenia“ sledoval spoza za-

* Sturmabteilung (SA) bolo pôvodné polovojenské krídlo NSDAP. Jeho príslušníkov podľa farby košiel uniformy prezývali aj hnedé košele.

tiahnutých závesov, pričom matka mi vysvetľovala, že tieto udalosti „nie sú v náš prospech“ a že sa mám „vyhýbať uliciam a zameriavať sa na interiérové hry“.

Keďže som sa nemohol voľne túlať, začal som rozvíjať priateľstvá so spolužiakmi a zaujímavejších z nich som pozýval domov, aby sa hrali s mojou miniatúrnou železnicou Meccano. Rodina však

Hrám sa s Meccanom.

čoskoro začala namietat proti môjmu výberu kamarátov. „Prečo si musíš vodiť domov týchto nevychovaných a neupravených chlapcov?“ karhali ma. „Vari nemáme dosť vážených známych – lekárov, právnikov, podnikateľov –, s ktorých deťmi by si sa mohol hrať?“

Vhodnosť či vplyv ma však nezaujímal. Moja predstava o zábave si vyžadovala iba nové nápady, duchapritomnosť, vzájomnú úctu a slobodu. Preto sa chlapci, ktorých mi vybrali z dobrých rodín, nikdy nestali moji skutočnými priateľmi. Mali chabé vedomosti o ulici, ich povahu negatívne ovplyvňovali nálady rodičov, a skôr ako mohli čokoľvek urobiť, museli si vypýtať povolenie od slúžok.

V našej synagóge sa každoročne konal sviatok Radosť z Tóry*. Deti (oblečené v najlepšom odevu a mávajúce pestrofarebnými zástavami) za sprievodu organu pomaly kráčali za zvitkami. Tie po chráme nosili dospelí a napokon

* Radosť z Tóry alebo Simchat Tóra je židovský sviatok, ktorý oslavuje a označuje koniec každoročného cyklu verejných čítaní Tóry a začiatok nového cyklu.

nás odmenili sladkosťami aj čokoládami, ktoré sa pri tejto príležitosti tradične rozdávali.

Potom sme si poklady porovnali. Ja som mal vrecká plné, no na tvárach ostatných detí sa zračilo sklamanie. Rozrušilo ma to, pretože odmeniť nás mali všetkých.

Neskôr som sa na to spýtal otca a vďaka jeho váhavej odpovedi prišla moja mladá myseľ k neprijemnému pochopeniu, ktoré mi pokazilo zábavu. Hoci väčšina ľudí štedro obdarúvala všetky deti, určití ľudia si niektoré z nich vybrali, aby priniesli domov ich „navštívenku“, ak mala ich rodina vplyv alebo spoločenské postavenie. Sladkosti. Zdalo sa, že otec veľmi dobre vie, kto rozdával čokolády či lízanky. Ak teda dieťa pochádzalo z chudobnej rodiny, pripomenuli mu to dokonca aj na obrade v synagóge.

Jedného rána sa na ulici pod mojím oknom rozliehal hluk: rozbíjanie skla, náhlivé kroky, vzrušené hlasy. Prebudilo ma to. Keďže som vedel, že je už čas obliecť sa do školy, vstal som a potiahol za remeň žalúzií. No na moje prekvapenie ešte len svitalo. Zadíval som sa na chodník oproti nášmu domu.

Pred obuvníctvom parkovalo jedno z čiernych áut Daimler, ktoré chlapci zbožňovali. Na ulici sa povaľovali ligoťavé, čierne, hnedé a biele čižmy, sandále, dámske topánky s vysokým podpätkom a črepiny skla. Tím uniformovaných hnedých košiel nakladal do auta najrozličnejšie poklady. Očividne páchal lúpež.

Cítil som sa ako úspešný detektív a rozbehol sa do izby rodičov, aby som im novinu oznámil. Otec, ktorého môj objav potešil o poznanie menej, zatelefonoval susedom.

Panoval všeobecný zmätok a isté bolo iba jedno: v ten deň do školy nepôjdem.

Pozrel som na nástenný kalendár. Písal sa 9. november 1938* a svet, ako ho naša komunita poznala, sa mal prudko zmeniť.

V priebehu dňa prišli ďalšie správy. Bytomskú synagógu zachvátili plamene. Mestské hasičské zbory odmietli pomôcť, lebo „museli strážiť priľahlé budovy“. Do vatier na uliciach ľudia pohádzali kopy kníh. Židovské obchody v celom meste vyrabovali. Stovky bytomských Židov zatkli.

Obyvateľov našej budovy naplnila hrôza a úzkosť. Všetci sme sa zhromaždili v jednej miestnosti, plne oblečení a pripravení na núdzovú situáciu. Desili sme sa, že čochvíľa ktosi zaklope na vchodové dvere. Napokon sa to aj stalo. Keď sme ich otvorili, ocitli sme sa zoči-voči hnedej košeli. Muž mal drsnú tvár, uprene na nás hľadel úzkymi, neľútostnými a chladnými očami. Prstom zlovestne prechádzal po dlhom zozname, ktorý predtým na stroji napísalo gеста-po. Keď zastal, muž zavrčal meno postaršieho Žida, bývalého nájomníka, ktorý sa medzičasom presťahoval inam. Hnedá košeľa našťastie nemala záujem odviesť niekoho z nás ako náhradníka.

Neskôr sme sa dozvedeli, že synagóga zhorela do tla a našu školu navždy zatvorili.

Rodičia, ktorí si to mohli dovoliť, poslali svoje deti na vidiek, aby tam našli dočasné útočisko. Na mesiac som sa dostal do židovského detského domova v Obernicku pri Vroclave, ležiacom asi dvestodvadsať kilometrov severozápadne od Bytomu. Vďaka záhradám a lesom sme mali

* Dňa 9. novembra 1938, ktorý je dnes známy ako Krištáľová noc či Noc rozbitého skla, polovojenské sily SA a civilisti v celom nacistickom Nemecku uskutočnili novembrový pogrom proti Židom.

príležitosť skúmať prírodu. Veľmi sa mi tam páčilo, cítil som sa tam ako v raji.

Väčšina bytomských Židov, ktorí mohli emigrovať, to spravila. Otec, veterán prvej svetovej vojny a známy sionista, nás plánoval presťahovať do Anglicka. Odtiaľ sme sa totiž mohli dostať do Palestíny, krajiny Izraela. Napriek nášmu rastúcemu zúfalstvu sa však postupovalo pomaly. Nakoniec sa rozhodlo, že začiatkom roka 1939 sa presuniem k starým rodičom do Berlína.

Svet sa k utečencom nesprával vlúdne. Ľudia ako o potenciálnom útočisku prenasledovaných európskych Židov často hovorili o Birobidžane*, no len málokto to bral vážne. Poľských Židov v Nemecku nasilu deportovali naspäť do Poľska, no Poliáci po nich netúžili ani o trochu viac než Nemci. „Nám sa to nemôže stať,“ vravievali si na základe všeobecného súhlasu nemeckí Židia. „Sme Nemci.“

Šírili sa klebety, nevyhnutný dôsledok cenzúry v totalitnom režime, kolovali ako nejaké predpojaté tajné noviny. Poznali sme árijca**, ktorý bol členom nacistickej armády práce OT***. Vstúpiť do tejto organizácie a za prímú odmenu pracovať na miestnych projektoch stavby ciest a kanálov ho prinútila nezamestnanosť.

Keďže sa považoval za informovaného, vyzýval nás, aby sme čo najrýchlejšie opustili Nemecko. Jeho predpove-

* Birobidžan predstavoval administratívne stredisko Židovskej autonómnej oblasti v Sovietskom zväze, ktorú v roku 1931 vytvorili na sovietsko-čínskej hranici. Bolo to nehostinné územie a Židov, ktorí tam žili, v tridsiatych rokoch 20. storočia prenasledovali v rámci stalinistických čistiek. Nebolo by poslúžilo ako realistické útočisko pred nacistami.

** Árijec bol v nacistickom chápaní človek čistého germánskeho pôvodu.

*** Organisation Todt (OT) – Fritz Todt bol popredným nacistom.

de budúcnosti – tej našej – rozhodne pôsobili pochmúrne a možno ich vyslovil aj s istou dávkou zlovôle.

V lete 1939 moja rodina navždy odišla z Bytomu. Otec odcestoval do Anglicka, matka a ja sme sa vybrali k starým rodičom do Berlína. Mali sme v pláne krátko nato odísť za ním. Predstavoval som si, ako bude vyzeráť náš nový život, keď sa s otcom zídeme v Anglicku. Ibaže história mala iný plán.